

УДК 821.161.2–31.09

Світлана Луцкій

ОБРАЗ МІСТА В ПРОЗІ ВАЛЕР'ЯНА ПІДМОГИЛЬНОГО

У статті проаналізовано рецепцію образу міста та окреслено урбаністичні проблеми в прозі В. Підмогильного.

Ключові слова: місто, урбаністична проза, герої-маргінали, “урбанізація” психіки, “міські” персонажі, міський “інтер’єр”, опозиція “місто-село”.

Образ міста – один із домінуючих у літературі 1920-х років, зокрема в поезії М. Семенка, В. Сосюри, П. Тичини, “неокласиків”, Є. Плучника, прозі М. Хвильового, М. Івченка, М. Могилянського, В. Домонтовича, Б. Тенети, М. Галич, А. Любченка, Гео Шкурупія та ін. За словами Р. Мовчан, варто говорити про “кілька дискурсів міста, кілька його стильових структур. Серед них можна вирізнити якнайзагальніші: футуристичну, неокласичну, романтичну й реалістичну...” [7, с. 398]. Остання виразно прочитується у творах В. Підмогильного. У прозі цього видатного прозаїка “Розстріляного Відродження” образ міста постає в кількох ракурсах: соціальному, естетичному, етичному, психологічному, філософському. В оповіданні “Старець” (1919) В. Підмогильний подає образ метушливого, байдужого міста, яке морально тисне на особистість, знеособлюючи її, вписуючи в натовп або викидаючи із загального потоку життя: “Місто шуміло й хвилювалось, кипіло й реготалося. Життя виштовхувало на вулиці тисячі, десятки тисяч людей, котрі бігли, метушились, щось думали, обмірковували, сміялися, плакали, сподівались і, нарешті, помирали” [16, с. 71]. В оповіданнях “Собака” (1920), “Проблема хліба” (1922) та “Військовий літун” (1923) місто зображується як штучне, неприродне середовище, сіра кам’яниця, що неодноразово підкреслює автор, вживаючи у творах епітет *сірий*: “Місто одразу поменшало. Мов будинок присунувся до будинку. Вулиці поскручувались, ніби були паперові, а люди забігали по під стінами. Тільки дерева підскачили одразу

і зробились помітні серед *сірого* каменю. Вони розправляли галуззя, придушене раніш шарами липкого пилу та роз’їдене отруйним повітрям міста” [16, с. 113]; “...обабіч вулиці розіслалися велетенські стоокі жаби. То – будинки, що їх ніч і сплющила, й припосадила. І все місто здавалося святковим збіговиськом жаб із безкраїх трясовин” [16, с.122]. Подібні враження викликало воно і у військового літуна Сергія Данченка та його колег: “...місто, що *сірою* плямою лежало далеко геть, завезене ранковим туманом... Туман розходився. Місто росло, насувалося на них і розпадалось на будинки” [16, с. 156–157]. З помітною авторською іронією В. Підмогильний малює урбаністичні пейзажі в романі “Місто”, підкреслюючи, що колишній селянин Степан Радченко особливо гостро відчував неприродність міського середовища: “Весну в місті несуть не ластівки, а бендюжники.... Перш ніж з’являться ці предтечі тепла, жодна брунька на деревах бульварів не насмілюється набрякнути й розпуститись... Ніщо не викриває так штучності міста, як саме весна, розтоплюючи й тут сніги, але оголюючи мертвий брук замість сподіваного зела, – а хлопець ще прагнув зачутти дух вогкої ріллі, втопити очі в зелену далечінь полів, у чорні смуги пухкого ґрунту. Навкруги він бачив страшне погноблення природи, і дерева камінних вулиць та обгороджених садків, замкнені тут у клітки, як дивовижні тварини по звіринцях, журно простягали йому своє набрякле гілля...” [16, с. 390].

Жорстоким, байдужим і чужим сільській душі постає місто в прозі В. Вразливого, М. Івченка, А. Любченка, Б. Тенети. У 1920–1930-х роках проблема адаптації сільської людини в місті була надзвичайно актуальною. Сучасники В. Підмогильного намагалися розібратися в тому, чим же було і є для селянина далеке й незрозуміле місто, як змінюється людина, потрапляючи в міське середовище.

© С. Луцкій, 2012

1919 року тижневик “Мистецтво” вміщує два прозових твори, де зображується місто через призму сприйняття селянина. Автори, передовсім цікавлячись майбутнім героїв, замислюються також над подальшою долею міста. Це оповідання К. Поліщука “Останній день”, М. Івченка “Місто вмерло”. Герой К. Поліщука усвідомлює своє відчуження від села, звідки прийшов до міста: “Дивлюсь на них (селян – С. Л.) як зачарований. Мої селяни, з мого ж таки села. Боляче мені, що я полонений містом, зараз став чужий для них... Здалека дивлюся на них і проклинаю місто. Клену його останній день і з презирством дивлюсь на камінний брук, бо вже бачу Прийде-шне. Воно з села. В сірій свиті. За плечима десятчаний мішок, а в мішку зміст сучасного” [18, с. 15].

Ланківець Борис Тенета передав своє неоднозначне ставлення до міста в оповіданні з короткою назвою “Місто”: “Я ненавиджу місто, як може його ненавидіти лише той, хто так любить його. Бо воно, як кам’яна труна, заховає в собі найкращі сили, висмоктує кров, витягає жили... Бо воно з’їсть мене. Я люблю його, як може любити лише той, хто бачить в ньому майбутнього паростки... Я люблю тебе, місто, за те, що ти перемелюєш зерно на борошно... Я так люблю те місто прокляте, що ненавиджу до смерті... Моє улюблене, прокляте місто” [21, с. 17–18].

Подібні почуття переживає герой роману В. Підмогильного “Місто” Степан Радченко: “Він провів очима трамвай, що зник на верховині, розчинившись у далекому мороці, і в цій синястій від ліхтарів смугі серед нерухомих, потуплених будівель відчув дивну красу міста. Сміливі лінії вулиці, досконала рівнобіжність їх, тяжкі перпендикуляри обабіч, велична похилість бруку, що спалахував іскрами під ударами копит, війнули на нього суворою, йому ще незною гармонією, але він ненавидів місто” [16, с. 332].

Взаємини в системі “місто-село”, “людина-місто” постійно цікавили В. Підмогильного. Він глибоко аналізує стосунки (досить-таки непрості) міста й села, образно названі анархістами “третьою революцією”. Прозаїк прагне знайти справжнє коріння цього невідповідного протистояння, закладеного в психіці українського народу не за одне століття. Чи місто не приймає села, чи село не визнає місто?

Ця проблема постала ще в нарисах “Пожежа” та “Отаман Кремнюк”, об’єднаних під назвою “Повстанці” (1920–1921). У творах реалістично зображена розбурхана селянська маса, яка сміливо рушає на місто, щоб завоювати його, колись далеке й недосяжне. Письменника лякає ця стихійна й непередбачувана сила та її згубні дії. Інстинкт руйнівника, про-

буджений буремними подіями в країні, часто стає сильнішим за моральні приписи: “У крові хай затопиться безглуздя й захлинуться міста... Хай ростуть міста, хай в’ється дріт та залізо! Я нищитиму те! Бо не на залізну домовину маю я душу” [17, с. 22–23].

На фоні бурхливих історичних подій – захоплення міста махновцями – розгортається історія однієї сім’ї міських інтелігентів (повість “Третя революція” (1925)). Махновці дивляться на місто не як на культурний осередок, а як на ледачого монстра, який століттями експлуатував селянина-трударя. “У городі всі пани” – так один із вояків Махна висловив причину своєї ненависті до міських жителів: “Андрій Петрович глянув на нього й мимоволі стелюся – в очах селянських, таких спокійних і похмурих допіру, зайнялася смертельна звіряча лють. Він відчув у цьому на мить перетвореному погляді всю безоглядну ненависть села до пана і до всього, що панським звалюся: до піджака, до комірця, білої руки, до кам’яних будинків і цілого міста” [16, с. 209]. У повісті “Третя революція” процес завоювання міста В. Підмогильний прагне осмислити всебічно: у філософсько-психологічній, етноментальній та соціально-економічній площинах. Не поділяючи крайнощів В. Поліщука, М. Семенка, О. Слісаренка, Ю. Яновського та інших літературних колег, чиї твори вражали оптимістичним урбаністичним пафосом, він розглядав місто як середовище, в якому складно прижитися людині з сільським корінням. Йй психологічно важко пристосуватися до метушливого міста, що й засвідчують нервовість, психологічні зриви та невпевненість героїв-маргіналів у своїх силах. Незатишно почувається в місті діловодка Марта Висоцька – героїня роману В. Підмогильного “Невеличка драма” (1930), яка приїхала до столиці із мальовничого Канева. На початку роману дівчина самотня, навіть назва розділу підкреслює це (“На світі Ївга зовсім сама”), і в кінці ця самотність не зникає. Таку самотність частково переживає і герой роману “Місто” (1927) Степан Радченко.

Усвідомлюючи, що в місті смиканина й метушня, юнак Левко (“Місто”) після закінчення інституту не залишається в Києві, а з радістю їде за призначенням на Херсонщину, у глушину, ближче до того середовища, в якому він зріс, де почувається природно. Однак повернення Левка в село – вчинок нетиповий для того часу. Адже тоді селянська молодь, як правило, поривалася до міста, прагнула освоїти його, довгий час таке далеке й недоступне, щоб там вибитися в люди. Подібні намагання закінчувалися по-різному. Герої або пристосовувалися до міського життя, або, переживши психологічний злам, поверталися назад у своє середовище.

Остання перспектива чекала на героя, якого В. Підмогильний образно назвав “мандрівним метеором”. На думку прозаїка, людей такого типу чекає лише такий фінал: вони “одвідують театри, дістають скрізь контрамарки в порядку спілки міста з селом, ходять на всі, які єсть, диспути й вечірки, улаштовують там нестримні оплески, на вулиці чіпляються до дівчат, з усього глузують, усе лають, через рік вертають на село, беруться до господарства й дичавіють за один місяць. З них виходять родинні деспоти та політичні консерватори” [16, с. 336]. З ним на село повертається і тиха роботяща дівчина Ганнуся, випхнута до міста на заробітки та в пошуках кращої долі. На відміну від Ганнусиною обранця, який пасує перед міським життям, його товариш, інструктор клубної роботи, швидко адаптується в міському середовищі й пристосовується. Із селянською впертістю та наполегливістю він втілює свій життєвий принцип: висунутися й добре влаштуватися за будь-яких обставин. А тим паче, що й обставини сприяли цьому: у кінці 1920-х, а особливо в 1930-ті роки, тоталітарна система винагороджувала вірних і покірних виконавців.

Для багатьох героїв В. Підмогильного місто постає як потужний культурний центр, який акумулює багатовіковий досвід минулих поколінь. Поет і філософ Вигорський неодноразово висловлює під час розмови із Степаном Радченком своє захоплення Києвом: “...Я скучив... за Києвом. Стояв коло шибки в вагоні й дивився – він широко лежить, як величезний краб. І будинки здаються картонними на горбах. Великий, чарівний! Коли зійшов з вагона, коли відчув під ногами його ґрунт, коли побачив себе в ньому – я затремтів. Це дурниця, звичайно. Але де ви знайдете такий простір, таку могутню розлогість вулиць? І на кожному кроці бачити спогади, ступаєте ногами в сліди предків” [16, с. 449].

Зображаючи міський “інтер’єр”, прозаїк зупиняє свій зір і на сучасних міських атрибутах: авто, трамваях, кінотеатрах, кондитерських, дорогих крамницях, в яких продаються прикраси, одяг, парфуми та інші предмети розкоші, і на видатних історичних пам’ятках. Для Валер’яна Підмогильного Київ – колиска цивілізації, споконвічний осередок культури, науки й освіти. На сторінках роману “Місто” згадуються такі видатні пам’ятки, як Андріївська церква, Аскольдова могила, Володимирський собор, Золоті ворота, Києво-Печерська лавра, Софійський собор, Царський сад, Історичний музей, Державний академічний театр опери та балету УРСР, численні райони та вулиці столиці, як-от: Бессарабка, Деміївка, Липки, Лук’янівка, Печерськ, Старий Город, Арсенальна, П’ятакова,

Нижній Вал, Велика Житомирська, Велика Підвальна, Жилянська, Садова, Тарасівська, Мала Підвальна, Хрещатик тощо. А от індустриальні пейзажі у творах В. Підмогильного відсутні. Автор чимало уваги приділяє описові архітектурних пам’яток минулого, музеїв – культурних надбань минулих століть, які викликають захоплення колишніх сільських жителів Степана Радченка, Андрія Городовського і символізують вічні й незнищенні цінності українства. Про цей “національно-культурний” аспект поглядів В. Підмогильного згадує у відомих спогадах письменник Ю. Смолич, розповідаючи про його спільні з В. Підмогильним, Б. Тенетою та Є. Плужником екскурсії столицею: “Досягався цей аспект через відвідування особливо значущих в історії Києва місць з нескінченними розповідями та розмовами про історичне минуле й національні традиції... Софія з її фресками та старий Київ від брами Зборовського до Золотих воріт; Лавра з Близькими й Далекими печерами та церкви Андріївська, Кирилівська, Володимирський собор і каплиця Мазепи на Микільській – з увагою до іконорозпису й архітектури; музеї Терещенків, Ханенків та українського мистецтва на Олександрівській (не пригадую, як він тоді звався); Поділ з Гончарівкою, Кожум’яками та Куренівка аж до “Кинь Грусть”; посічений кулями Арсенал та Саперні казарми й Косий капонір; Лиса гора й Саперне поле; і, звичайно, всі наддніпрянські кручі від Володимирської гірки до Аскольдової могили й Аносівського парку над Проваллям” [19, с. 607–608].

У прозі 1920-х років одним з атрибутів міського “інтер’єру” стає пивниця. У пивниці поет Вигорський розмірковує над важливими смисложиттєвими проблемами, дивуючи Степан Радченка своєю життєвою філософією та ерудицією: “А я люблю пивницю вдень, – вів поет. – Люблю затхле повітря, де лишився дух сотень людей, люблю цю вогкість пролитих напоїв. І тишу. Чудний настрої обнімає мене. Я краще бачу. Коли хочете знати – обмірковую тут свої вірші” [16, с. 448–449]. Герой роману Гео Шкурупія “Двері в день”, опублікованому в один рік із романом “Місто”, Теодор Гай саме в пивниці заглиблюється у важливі соціальні та особисті проблеми: “Двері пивної були відчиненні в нічну напружену метушню великої вулиці. У жовтому сьвіті вітрин вишикувались батареї порожніх пляшок як переможні свідки людської невибагливості. Коло відчинених дверей під музику джаз-банду марширували проститутки з обов’язків своєї дивовижної професії, що примушує замислюватися над долею людства поважних політичних діячів і безвусих поетів” [24, с. 21].

У творах В. Підмогильного читач знаходить суто “міських” персонажів: службовців, науковців, редакторів, інженерів, діловодів, гімназистів, студентів, творчу богему та ін., а також чимало міських соціально-економічних реалій 1920-х років: голод, неп, українізація, безробіття, скорочення, які служать лише фоном для основної дії. На думку С. Павличко, у 20-х роках минулого століття саме В. Підмогильний та В. Домонтович дали в українській літературі зразки урбаністичної прози: “Образ міста, його стихію показав Підмогильний, його інтелектуальне дихання відтворив Петров” [12, с. 209].

Герої-маргінали у прозі В. Підмогильного, особливо великій, – це програвання письменником способів освоєння міста. Місто у творах письменника виступає як випробувальний фактор. Це бар’єр, який учораšní селяни повинні перейти. Тому в романах було показано багатоманітний шлях освоєння міста селянином. Варто говорити про морально-філософський аспект творів, зокрема роману “Місто”, про те, що міське середовище цікавило письменника насамперед як етичне випробування. Тому місто в прозі письменника прочитується як психологічна та етична категорія.

Розглядаючи “Місто” В. Підмогильного як зразок нового вітчизняного модерністського роману, Р. Мовчан наголосила на тому, що “у ньому світовий мотив підкорення людиною міста як об’єктивний шлях людської цивілізації моделювався по-новому – не так у соціальній, як у психологічній і навіть філософській площинах” [7, с. 423].

Цілком зрозуміло, чому роман з простою, короткою й водночас загадковою назвою “Місто” від першої своєї публікації й донині цікавив і цікавить не тільки дослідників літератури, а й читачів. Щоправда, багатьом літературознавцям – особливо сучасникам Підмогильного – здавалося, що саме назва повинна відображати зміст твору, стати ключем до його прочитання. Невипадково на обкладинці одного з перших видань “Міста” художник зобразив багатоповерхові будинки, труби заводів, що димлять у небо, невеликі ліхтарі. Позитивне розв’язання актуальної проблеми “місто-село”, розбудову пролетарського міста й зростання добробуту міських жителів – ось що хотіли бачити критики на його сторінках. Звідси й дорікання прозаїкові, який, на їхню думку, так і не висвітлив злгоденних проблем у потрібному руслі. Письменникові закидали навіть відверту нелюбов до міста, навмисне дистанціювання від проблеми “місто-село” (див. [8]). Ось уривок із рецензії на книжку в журналі “Службовець”: “Автор подає місто не з пролетаріатом, не з великою, колосальною роботою, що веде за

собою мільйони селянства і разом будують соціалістичне господарство, а подає непманську частину міста” [14, с. 24].

В. Підмогильний чудово розумів небезпеку й передбачав наслідки таких трактувань, тому намагався з притаманною для нього стриманістю й інтелігентною делікатністю пояснити свої наміри. У першому номері “Універсального журналу” за 1929 рік він зазначав: “Написав “Місто”, бо люблю місто і не мислю поза ним ні себе, ні своєї роботи. Написав ще й тому, щоб наблизити в міру змоги місто до української психіки, щоб сконкретизувати його в ній. І коли мені частина критиків закидає “хуторянську ворожість” до міста, то я собі можу закинути недвядчність проти села. Але занадто довго жили ми під стріхами, щоб лишитись романтиками їх” [15, с. 45].

Та це був голос волаючого в пустелі. До виправдань письменника-попутника ніхто не прислухався. Дедалі рідшими ставали позитивні відгуки про твір: бажаних скомпроментувати себе, потрапити в немилість було небагато, хоч у читацьких колах, і це зрозуміло, твір мав популярність. Один із бібліотекарів, аналізуючи смаки й уподобання своїх відвідувачів, указував на великий попит на “Сонячну машину” В. Винниченка та “Місто” В. Підмогильного.

У рубриці “Культура й мистецтво” газети “Пролетарська правда” теж зустрічаємо подібні свідчення. Правда, у статті наводяться два відгуки, які говорять про те, що погляди читачів, як і критиків, розділилися. Уже був 1928 рік. Але газета ще дозволила собі надрукувати різні думки. Для порівняння наводимо уривки з обох читацьких відгуків: “Цей твір “Місто” приваблює своїми автобіографічними елементами, справжніми живими персонажами й точним відбитком сучасного київського міського життя. Типи в творі надзвичайно правдиві й живі. За цей 255-сторінковий психологічний роман (українською добірною мовою) можна скласти лише щиру подяку” [10, с. 3]. “«Місто» – це типовий вибрик у творчості Підмогильного. Це спроба підскочити вгору. Маємо роман (тобто письменник прогресує), індивідуалізм, який увесь час йому закидали, усунено, навіть роман іменує “Місто”. Це щось живе, велике. А проте бачимо індивідуалізм. Є тип, а десь далеко бачимо тусклі малюнки з життя міста” [10, с. 3].

І тільки уважний та вдумливий читач зрозуміє, що автор цікавився насамперед людиною. Зосередившись на Степанові Радченку, письменник знову й знову роздумував над феноменом людського буття, над природою існування індивіда в оточенні собі подібних. В. Підмогильний, надзвичайно тонкий психолог і мудрий філософ, прагнув створити образ людини, в

душі якої відбувається безперервна боротьба між добрим та злим началами, між духовним і тваринним, щоб простежити, за яким із них перемога. Невипадково до роману “Місто” автор поставив вигаданий епіграф, посилаючись при цьому на Талмуд, зокрема трактат Авот: “Шість прикмет має людина: трьома подібна вона на тварину, а трьома на янгола: як тварина – людина їсть і п’є: як тварина – вона множитья і як тварина – викидає; як янгол – вона має розум, як янгол – ходить просто і як янгол священною мовою розмовляє”. Саме він, як і вислів з твору А. Франса (роман має два епіграфи), став ключем до прочитання як твору в цілому, так і образу головного героя. У такий спосіб Підмогильний увиразнює ідейний задум роману, спрямовує думки читача в правильне русло, але при цьому, як і близький йому Гі де Мопассан, уникає нав’язливої дидактичності.

У праці “По той бік добра і зла” видатний німецький філософ Ф. Ніцше, з чією творчістю був добре обізнаний В. Підмогильний, підкреслюючи амбівалентну природу особистості, зазначав: “В людині тварина і творець з’єднані воєдино: в людині є матеріал, уламок, глина, бруд, безглуздя, хаос: але в людині також і творець, вершитель, твердість молота, божественний глядач і сьомий день” [11, с. 346].

У статті “Екзистенціальна проза В. Підмогильного” [22] В. Шевчук неодноразово і цілком слушно підкреслював, що письменник зобразив історію розвитку та випробування людини, яка потрапила із одного життєвого середовища в інше. Автора більше цікавить головний герой: як він поводитья у тих чи тих обставинах, що думає, що говорить, ніж змалювання самих обставин.

Сільський юнак Степан Радченко прибуває до міста лише для того, щоб одержати освіту. Згодом його плани змінюються. Юнак залишається в місті і сподівається його підкорити. Гаслом життя героя стає принцип “все або нічого”. Протягом року він проходить шлях від невідомого письменника-початківця до впливового співробітника журналу. Тільки проаналізувавши думки та діяння героя, можна глибше зрозуміти, що саме криється за його мінливим безперервним рухом до своєї мети і чим ця мета, як і рух, зумовлена.

Образ міста в однойменному романі В. Підмогильного надзвичайно важливий і цікавий. Автор малює його в різні пори року, вдень і вночі. Київ письменник подає, як і взагалі всі події твору, через сприйняття Степана, адже недаремно в тексті зустрічаються речення такого типу: “Його очі спинялися на...”; “Він проводив поглядом...”; “Його вуха чули...”. Художня структура образу міста твориться за допомогою системи

емоційних оцінок з боку маргінала, у думках і мові якого виявляється неоднозначне ставлення до міста: і страх, і ненависть, і захоплення, і бажання здобути його – загадкове й далеке. Київ стає для Степана Радченка серйозним насаперед морально-етичним випробуванням. У “Місті”, за словами Ю. Шереха, “панорама міського життя слугує письменникові за засіб, за своєрідну систему дзеркал, у яких бачимо численні відображення головного героя” [23, с. 88]. Якщо автор змальовує відпочинок міських жителів на пляжі, то оцінкою Радченка є кинута при цьому із зневагою та презирством фраза: “З жиру це все” [16, с. 312]. Коли ж письменник розповідає про міську розкіш та зручності, то знову ж подає реакцію Степана: юнак мріє розчавити, знищити жителів міста як ні на що не здатний непотріб.

У В. Підмогильного, як і в романі Мопассана “Любий друг”, побут (іноді до найдрібніших деталей) є однією з граней зображеного міського життя. Незважаючи на те, що в “Місті” зустрічаються враження про Київ Радченка-селянина, Радченка-міського жителя й Радченка-письменника, дослідники Г. Костюк і М. Ласло-Куцюк слушно наголошують на тому, що твір В. Підмогильного не є романом про Київ, як не є романом про Париж “Батько Горіо” Бальзака та “Любий друг” Мопассана. Опис Києва – це “описи життя героїв у певній місцевості, що в такий спосіб виразити свою візію світу” [4, с. 145].

До столичного міста Степан Радченко приїхав для того, щоб вступити до інституту, одержати освіту й знову повернутися на село. Він чудово розумів, що потрапив у нову обстановку, опинився “серед життя, що крутиться вже сотні років” [16, с. 312]. Спочатку, цілком природно, виникає бажання поїхати назад, у добре знайоме середовище, залишити “хлоп’ячі витівки з інститутом” [16, с. 314]. Нове життя (точніше, його початок) породжувало в душі лише непевність, тугу й дивне почуття штучності. Звідси – ненависть до міста, ненависть до села, що не озброїло його на боротьбу з містом. Безпорадність зацькованого сільського хлопця швидко витісняє природну лагідність та розсудливість, перетворюючись у своєрідну жорстокість, дієву програму. З презирством, ще добре й не вивчивши міських жителів, він робить для себе спішний висновок: “Хіба це люди!” [16, с. 328]. Власне, саме з такою зневагою ставиться до міських жителів і герой роману “Любий друг”: “Тварюки! В усіх цих йолопів є гроші” [9, с. 7].

Та зовсім швидко, переборовши непевність, сумніви, вагання, Радченко вирішує, що

не має жодного права зупинитися та пасувати перед труднощами. Своє бачення проблеми тісної співпраці села і міста як об'єктивно зумовленого процесу висловлює на письмовому іспиті: “Змичка міста й села – ось міцна записка майбутніх міст-садів” [16, с. 335]. Читач розуміє, що погляди Степана на стосунки міста й села – популярні гасла 1920-х років. Їх можна було почути всюди, ними рясніли сторінки преси. Відчувається, що ці гасла нав'язані героєві зовні і аж ніяк не є внутрішньою потребою його душі. За влучним спостереженням мовознавця Л. Ставицької, у даному випадку “газетно-публіцистична фразеологія виступає джерелом іронії та сатири” [20, с. 37]. Крім того, він уже звикся з думкою, що житиме в місті. Із притаманною впертістю, Степан накреслює головну мету свого існування й наполегливо береться до її здійснення. Це вже свідоме планування життя й чітке розуміння власного призначення: “Не ненавидіти треба місто, а здобути. Ще мить тому він був погноблений, а тепер йому виділись безмежні перспективи. Таких, як він, тисячі приходять до міста, туляться десь по льохах, хлівах та бурсах, голодують, але працюють і вчать, непомітно підточуючи його гнилі підвалини, щоб покласти нові й непохитні...” [16, с. 333].

Дослідниця Н. Михайловська у книзі “Трагічні оптимісти. Екзистенційне філософування в українській літературі ХІХ – першій половині ХХ ст.” однозначно стверджує, що “Підмогильний оптимістично закінчує роман вірою в розбуджені сили українського народу, в його переможну місію, втілюючи у творі символічну ідею завоювання русифікованого Києва “свіжою, молодою кров'ю села”, щоб здобути його, змінити і перемогти!” [6, с. 151]. Літературознавець М. Ласло-Куцюк відзначає, що фінал твору підказаний В. Підмогильному завершенням романів Оноре де Бальзака “Батько Горіо” та “Любого друга” Гі де Мопассана. У книзі “Суворий аналітик доби. Валер'ян Підмогильний в ідейно-естетичному контексті української прози першої половини ХХ ст.” [5] В. Мельник по своєму тлумачив образ Степана Радченка. Він зауважив, що в одному багатогранному, суперечливому й неоднозначному образі письменника відтворив три етапи екзистенційної діалектики С. К'єркегора: естетичний, етичний та етап наближення до Бога (у даному випадку до творчості). Саме у творчості, на думку літературознавця, Степан Радченко намагається знайти власний порятунк, душевне очищення. Таким фінал героя бачився П. Єфремову [2], Ю. Шереху [23]. Останній, простеживши еволюцію головного героя “Міста”, наголошував на тому, що намагання Радченка пізнати людей і самого

себе привело його до творчості як вищого етапу духовного життя особистості. Г. Костюк також наголошував на тому, що “оптимістично закінчує свій роман В. Підмогильний” [3, с. 316]. Сучасний дослідник В. Шевчук у приватній розмові зі мною на запитання, чи завершить Степан Радченко свою повість про людей, відповів так: “Радченко, головний герой роману “Місто”, – складна постать, психологічно неоднозначна, в якій ведеться боротьба лихих і добрих начал із домінантою в кінці твору начал лихих. Як письменник, він починає із оповідань про пережиту революцію та війну по тому. Можна гадати, що ці оповідання написані в манері бачення дійсності, типовій для двадцятих років. Але, вступаючи у роки тридцяті, Радченко як письменник мав би стати на шлях вибору, а оскільки його індивідуальність розвивалася не в бік добра, то свою повість про людей він, закономірно, писатиме в дусі пристосування до нововитворених обставин, отже, вона буде фальшива, а раз так, то повісті про людей у справжньому вимірі він не напише”.

Мені кінцівка твору також не видається оптимістичною. Степан лише писав повість про людей, і невідомо, чи вдасться йому закінчити її, чи ні. Дієслово недоконаного виду наштотує читачів на роздуми й сумніви. І хоч прикмети янгола в Степановій душі проступають, тварина в ньому теж не дремає, часто отримуючи перевагу (причому, нагадуючи про себе не найкращими рисами: байдужістю, жорстокістю, правом сильного). У місті він, навпаки, деградує як особистість. Підсвідомі імпульси беруть гору над його душею, притлумлюючи її нечисленні світлі первні. Одна з центральних проблем, порушених у романі “Місто”, – проблема співвідношення в людині добра і зла, духовного й тваринного, раціонального та ірраціонального – найкраще вирішується саме за допомогою цього образу.

Р. Мовчан слушно зауважила, що у “творі чітко простежується загальна для 1920-х років тенденція розгляду явища маргінальності на перетині духовного й матеріального, у контексті антиномії емоційності й раціоналізму” [7, с. 434].

З'ясовуючи жанрову природу роману, Н. Бернадська стверджує, що “Місто” – яскравий зразок урбаністичної та інтелектуальної прози [1]. Т. Пастух називає його урбаністично-психологічним твором (див. [13]). Серед аргументів автор висловлює думку про те, що “місто” стає ключовим у тексті роману і зустрічається на його стрінках 109 разів.

Художнє осмислення В. Підмогильним питання сенсу людського буття, його виразна спрямованість на світоглядно-філософські

проблеми робить роман актуальним і сьогодні, в часи гострої смисложиттєвої кризи. Наявність філософської проблематики, поєднання двох начал, епічного й філософського, розгляд морально-етичних проблем у філософській площині, філософська інтерпретація конфліктів – ці риси роману “Місто” дають усі підстави віднести його до філософської прози, хоч є він, безперечно, і яскравим зразком прози інтелектуальної.

Творчість В. Підмогильного стала потужним імпульсом у розробці модерністської урбаністичної тематики у вітчизняній літературі. В його оповіданнях, повістях, романах постає Київ 1920-х років, змальовані нові “міські” персонажі – службовці, непмани, студенти, актори, письменники, чиновники, міські установи (будинки творчості, будинки праці, музеї, кінотеатри, курси українізації тощо). На відміну від багатьох літературних колег, В. Підмогильний зображує не лише сучасні навчальні та науково-громадські організації, виробничі установи, а також крамниці, кондитерські, кінотеатри, творчі вечірки, які символізують матеріальні та духовні вигоди міста. Урбанізаційна проблема самотності й незахищеності людини, особливо сільської, в місті – одна з ключових у творчості прозаїка. Більшість його героїв – люди, які опинилися між містом і селом: відірвавшись від сільського середовища, вони так і не змогли повністю прижитися в міському. Ситуації, коли місто так і залишається незатишним, таємничим і недосяжним, поширені в прозі 1920-х років, знайшли продовження у творах шістдесятників. Згадати хоч би повість Григора Тютюнника “День мій суботній”.

В. Підмогильний, надзвичайно поміркований і глибокий у потрактуванні бінарної опозиції “село-місто”, прагне змалювати образ міста в етичному, естетичному, філософському, психологічному та соціальному аспектах, дослідити “урбанізацію” психіки своїх персонажів.

Література

1. Бернадська, Н. І. Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція [Текст] / Н. І. Бернадська. – К.: Академвидав, 2004. – 368 с.
2. Єфремов, П. Про роман Підмогильного “Місто” [Текст] / П. Єфремов // Плуг. – 1928. – № 9. – С. 66–72.
3. Костюк, Г. Валер’ян Підмогильний [Текст] / Г. Костюк // Українське слово. – Книга 2. – С. 307–317.
4. Ласло-Куцюк, М. Шукання форми [Текст] / М. Ласло-Куцюк // Ласло-Куцюк М. Нариси з української літератури ХХ століття. – Бухарест, 1980. – 327 с.
5. Мельник, В. О. Суворий аналітик доби. Валер’ян Підмогильний в ідейно-естетичному кон-

тексті української прози першої половини ХХ ст. [Текст] / В. О. Мельник. – К., 1994. – 319 с.

6. Михайловська, Н. Трагічні оптимісти. Екзистенційне філософування в українській літературі ХІХ – першій половині ХХ ст. [Текст] / Н. Михайловська. – Львів: Світ, 1998. – 212 с.

7. Мовчан, Р. Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер’єрі [Текст] / Р. Мовчан. – К.: В. д: Стило, 2008. – 541 с.

8. Могилянський М. “Ні міста, ні села” (З вступу роману В. Підмогильного “Місто”) [Текст] / М. Могилянський // Червоний шлях. – 1929. – Ч. 5–6. – С. 273–275.

9. Мопассан, Гі де. Любий друг [Текст] / Гі де Мопассан // Мопассан Гі де. Вибрані твори. – К., 1956. – 555 с.

10. М. П. Українська книга на шляху до робітничого читача [Текст] / М. П. // Пролет. правда. – 1928. – 20 черв.

11. Ницше, Ф. По ту сторону добра и зла [Текст] / Ф. Ницше // Ницше Ф. Соч.: В 2 т. – М.: Мысль, Т. 2. – 346 с.

12. Павличко, С. Дискурс модернізму в українській літературі [Текст] / С. Павличко. – К.: Либідь, 1997. – 360 с.

13. Пастух Т. Роман “Місто” Валер’яна Підмогильного. Проблеми урбанізму та психологізму [Текст] / Т. Пастух. – Луганськ: Книжковий світ, 1999. – 59 с.

14. П[илипенко]ко, С. Підмогильний. Місто [Текст] / С. П-ко // Службовець. – 1929. – № 35–36. – С. 24.

15. Підмогильний, В. Несподівано [Текст] / В. Підмогильний // Універсальний журнал. – 1929. – № 1. – С. 45.

16. Підмогильний, В. Оповідання. Повість. Романи [Текст] / В. Підмогильний. – К.: Наук. думка, 1991. – 800 с.

17. Підмогильний, В. Отаман Кремнюк [Текст] / В. Підмогильний // Підмогильний В. Повстанці й інші оповідання. – Прага–Берлін: Нова Україна, 1923. – 47 с.

18. Поліщук, К. Останній день [Текст] / В. Поліщук // Мистецтво. – 1919. – № 2. – С. 15.

19. Смолич, Ю. Підмогильний [Текст] / Ю. Смолич // Розповіді про неспокій // Твори: У 8 т. – К.: Дніпро, 1986. – Т. 7. – С. 600–620.

20. Ставицька, Л. О. Естетика слова у художній літературі 20–30 рр. ХХ ст. (Системно-функціональний аспект): Автореф. дис. ... док. філол. наук [Текст] / Л. О. Ставицька. – К., 1996. – 51 с.

21. Тенета, Б. Місто [Текст] / Б. Тенета // Життя й революція. – 1926. – № 1. – С. 17–18.

22. Шевчук, В. Екзистенціальна проза В. Підмогильного [Текст] / В. Шевчук // Підмогильний В. Місто: Роман та оповідання. – К.: Веселка, 1993. – С. 5–20.

23. Шерех, Ю. Людина і люди: “Місто” В. Підмогильного [Текст] / Ю. Шерех // Шерех Ю. Не для дітей: Літературно-наукові статті та есеї. – Нью-Йорк, 1964. – 416 с.

24. Шкурупій, Гео. Двері в день [Текст] // Шкурупій Гео. Вибране. – К.: Рад. письм., 1968. – 356 с.

Svitlana Luschiy

**THE IMAGE OF THE CITY IN VALERIAN
PIDMOHYLNYI'S PROSE**

The reception of the image of the city and the urban problems in Valerian Pidmohylnyi's prose are analysed in the article.

Keywords: *city, urban prose, marginal characters, "urbanisation" of psychics, "urban" personages, urban "interior", city vs. village opposition.*

Светлана Луций

**ОБРАЗ ГОРОДА В ПРОЗЕ ВАЛЕРЬЯНА
ПИДМОГИЛЬНОГО**

В статье анализируется рецепция образа города и обозначаются урбанистические проблемы в прозе В. Пидмогильного.

Ключевые слова: *город, урбанистическая проза, герои-маргиналы, "урбанизация" психики, "городские" персонажи, городской "интерьер", оппозиция "город-село".*

Надійшла до редакції 03.05.2012 р.

